

Recenzja rozprawy doktorskiej Andrzeja Bohdana Krupa „Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec Kościoła katolickiego na Powiślu w latach 1945-1989”, Olsztyn 2022, ss. 404. Promotor: ks. dr hab. Marek Jodkowski, prof. UWM.

Zakończenie II wojny światowej, miało przynieść Europie koniec okupacji niemieckiej i długo wyczekiwane wyzwolenie. Na ziemiach polskich i tych, które zostały włączone do nowoutworzonej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, nastąpił czas nowej okupacji – sowieckiej. Trwała ona do 1989 r. Rozciągała się na wiele płaszczyzn życia obywateli: społeczną, wojskową, kulturalną, religijną. W zakresie tej ostatniej, Kościół – głównie rzymskokatolicki – był w dużej mierze utożsamiany z siłą, którą była przeciwna ustrojowi socjalistycznemu, promowanemu przez władze w Warszawie zależne od Moskwy. Z różną intensywnością podejmowane były działania, których zadaniem miało być wyeliminowanie czynników kościelnych z wpływu na społeczeństwo. Walka o rząd dusz powracała wówczas w różnych formach wielokrotnie.

Działania podejmowane przez władze wobec Kościoła, jego członków i wiernych, można określić mianem polityki wyznaniowej. Realizowana w wymiarze całego kraju, znajdowała swoją specyfikę w poszczególnych regionach. W tym też wymiarze podjęte zostały badania prowadzone przez Andrzeja Bohdana Krupę. Skupił się na Powiślu, którego terytorium szczegółowo scharakteryzował (s. 12-13) i opisał ujmując w oczywiste ramy chronologiczne obejmujące okres 1945 – 1989 (uzasadnione na s. 13-14). Sformułowany w tytule dysertacji problem badawczy „Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec Kościoła katolickiego na Powiślu w latach 1945-1989”, nie był dotychczas w pełni opracowany, stąd też autor recenzowanej dysertacji podjął się jej opracowania. Jako cel rozprawy ujął „syntetyczne ukazanie polityki wyznaniowej państwa polskiego wobec Kościoła na Powiślu, wraz z jej zamierzeniami, metodami oraz skutkami”. Ponadto zadaniem opracowania jest „odpowiedzieć na następujące pytania: Jaki wpływ na transformację administracji kościelnej oraz na materialne aspekty funkcjonowania Kościoła na Powiślu miała realizowana przez państwo po 1945 r. polityka wyznaniowa? Jaki był stosunek władz do lokalnego duchowieństwa? Czy władze państwowe ingerowały w zaangażowanie Kościoła w edukację oraz duszpasterstwo? Jaki był stosunek władz do Wielkiej Nowenny Narody Polskiego i udziału wiernych i duchowieństwa Powiśla w Uroczystościach milenijnych”, s. 11-12. Pytania te wyznaczają kierunek badań, ale jednocześnie determinują do szukania odpowiedzi na nie. Czy to udało się autorowi zrealizować w swojej pracy?

Z pewnością odpowiedzi na szereg problemów badawczych dostarczyła kwerenda w archiwach. Przeprowadzona została w: Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej; Archiwum Akt Nowych (w Warszawie); Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu; Archiwum Klasztoru oo. Franciszkanów w Kwidzynie; Archiwum Państwowym w Gdańsku; Archiwum Państwowym w Malborku; Archiwum Parafii Miłosierdzia Bożego w Kwidzynie; Archiwum Parafii św. Anny w Sztumie; Archiwum Parafii św. Jana w Kwidzynie; Archiwum Parafii Świętej Rodziny w Ryjewie; Archiwum Parafii Trójcy Świętej w Kwidzynie; Archiwum Parafii w Benowie; Archiwum Parafii w Dzierzgoniu; Archiwum Parafii w Gardei; Archiwum Parafii w Kwietniewie; Archiwum Parafii w Myślicach; Archiwum Parafii w Nowym Dworze Kwidzyńskim; Archiwum Parafii w Rakowcu; Archiwum Parafii w Ryjewie; Archiwum Parafii w Sadlinkach; Archiwum Parafii w Starym Dzierzgoniu; Archiwum Parafii w Starym Targu; Archiwum Parafii w Straszewie; Archiwum Parafii w Żuławce; Archiwum Prywatne Andrzeja Krupy; Archiwum Prywatne ks. Aleksandra Lewandowskiego; Archiwum Wydziału Nauki Katolickiej Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie; Kuria Diecezjalna Elbląska. Zebrał i wykorzystał 10 wypowiedzi ustnych. Wydzielił w bibliografii wykorzystane źródła drukowane (s. 363-379). Na podkreślenie zasługuje również obfita literatura (s. 379-404). Trzeba jednak wskazać co prawda subiektywne, aczkolwiek według recenzenta ważne, odczucie braku pewnych publikacji. Skupiając się na wybranych fragmentach dysertacji: w rozdziale 5 paragraf 2: „Honorowe wyróżnienia nadawane „postępowemu” duchowieństwu”, s. 197-203, można było skorzystać z książki S. Oberleitnera, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705-1990. Vademecum dla kolekcjonerów*, t. 2, *Polska Rzeczypospolita Ludowa 1944-1990*, Zielona Góra 1999. Część pracy w której autor pisze o „duszpasterstwie greckokatolickim” winna mieć odniesienie do tekstu S. Kawy, *Stefan Wyszyński – kompetencje dotyczące wiernych obrządku greckokatolickiego w Polsce*, w: *Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL ... kandydat na ołtarze*, red. Ks. Mirosław Sitarz, Anna Słowikowska, Agnieszka Romanko, Lublin 2017, s. 69-78. Opisując zakończenie nawiedzenia kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w diecezji warmińskiej i pobyt w Malborku prymasa Stefana Wyszyńskiego, należało skorzystać z Jego osobistych zapisków zamieszczonych w *Pro Memoria*, t. VI. 1960, Warszawa 2019, s. 191-193.

Autor recenzowanej dysertacji zebrany materiał źródłowy, relacje ustne oraz informacje zawarte w opracowaniach, postanowił wykorzystać w ośmiu rozdziałach, ułożonych w układzie chronologiczno-rzeczowym. W pierwszym postanowił przedstawić tworzenie i funkcjonowanie organów państwowych w zakresie polityki wyznaniowej na Powiślu. Ujęte zostały w nim przemiany demograficzne po II wojnie światowej, budowa nowego systemu władzy oraz zakres działalności lokalnych organów państwowych w ramach polityki wyznaniowej (aparatus bezpieczeństwa, administracja wyznaniowa). Trzeba podkreślić, że autor niezwykle szczegółowo, kompetentnie, w oparciu o istotne dla historiografii tego okresu opracowania, konstruuje narracje, która mogłaby być wykorzystana nawet w ramach systematycznego wykładu

uniwersyteckiego. Drugi rozdział traktuje o transformacji administracji kościelnej na Powiślu w ramach państwa polskiego. Dobrze opisana i starannie udokumentowana część pracy, poświęcona jest sieci dekanalnej, tworzeniu nowych placówek duszpasterskich oraz przejęciu mienia poewangelickiego. Sprawy materialne i ekonomiczne, zajmują w archiwach sporo miejsca. Szczegółowo dokumentowane inwestycje, remonty, troska o mienie materialne i prawo do jego użytkowania, generują obfitość źródeł. Stąd w trzecim rozdziale „Państwo wobec materialnych aspektów funkcjonowania powiślańskiego Kościoła” ukazane zostały kwestie związane z zaborem mienia kościelnego i oczynszowaniu trwałego majątku parafialnego, rewindykacja mienia i uwłaszczenie kościelnych osób prawnych, budownictwo kościelne w obliczu nowych regulacji państwowych. Relacje władz do duchowieństwa, stały się przedmiotem czwartego rozdziału. Autor w oparciu o literaturę przedmiotu oraz ogólnodostępne ówczesne regulacje prawne, wskazał uwarunkowania polityczne dotyczące obsady stanowisk kościelnych oraz działania prześladowcze wobec osób duchownych. Jedną z form ucisku było obciążanie fiskalne księży i osób konsekrowanych. Nie wszyscy potrafili się temu oprzeć. Niektórzy duchowni poszli na współpracę z reżimem państwowym. Zrzeszali się w ruchu „księży patriotów”. Wobec duchownych szczególnie uległych władzy państwowej, należących do grupy „postępowych”, stosowano politykę wręczania wyróżnień. Wobec „opornych” aparat bezpieczeństwa stosował różne metody nacisku. Zostały one opisane oraz zezemplifikowane w oparciu o zachowane materiały źródłowe. Szósty rozdział omawia „Władze państwowe wobec zaangażowania Kościoła w edukację, duszpasterstwo narodowościowe i specjalistyczne”. Autor wyszczególnił laicyzację szkolnictwa do 1961 r., katechizację pozaszkolną po tym roku, duszpasterstwa grekokatolickie i więzienne. W siódmym rozdziale znalazły się treści poświęcone stosunkowi władz państwowych do afirmacji kultu religijnego w przestrzeni publicznej. Autor dysertacji skupił się w pierwszej kolejności na procesjach kościelnych, homiliach i dekoracjach efemerycznych oraz homiliach i dekoracjach jako przekazie treści potencjalnie wrogich wobec państwa. Recenzent z obowiązku musi wskazać, że w treści zamieniono układ prezentacji treści, ukazując najpierw dekoracje a w drugiej kolejności homilie. W tymże rozdziale ukazane zostało także eliminowanie udziału dzieci, młodzieży i funkcjonariuszy państwowych w manifestacjach religijnych. Ostatnia część rozprawy odnosi się do konfrontacji milenijnych na Powiślu. Na rozdział składają się opisy Wielkiej Nowenny Narodu Polskiego i Uroczystości Milenijne w kontekście Tysiąclecia Państwa Polskiego, przebieg „małej peregrynacji” 1965/1966 r. w parafiach, lokalne reperkusje „Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich” oraz zaangażowanie duchowieństwa powiślańskiego w budowę wrocławskiego pomnika Jana XXIII.

Trzeba przyznać, że lektura dysertacji dostarcza wiele satysfakcji naukowej z racji rzetelnie opracowanego tematu. Autor swobodnie konstruuje tok narracji historycznej. Każdy rozdział stanowi zwartą, merytorycznie przygotowaną całość. Widoczne jest oparcie na źródłach i umiejętność eksploracji informacji w nich zawartych. Tym niemniej uważna lektura doktoratu nasuwa pewne pytania, rodzi wątpliwości oraz generuje tezy do dyskusji.

Warto zastanowić się, dlaczego w pracy nie znalazł się rozdział traktujący o polityce władz państwowych do zwyczajnych form duszpasterstwa, zwłaszcza sprawowanie sakramentów, głoszenia homilii, jak też nadzwyczajnych, takich jak misje czy rekolekcje? Co prawda niektóre te aspekty są fragmentarycznie przedstawione, ale skoro przedmiotem badań jest Kościół, to należy objąć badaniami wszystkie aspekty Jego działalności. Pod dyskusję recenzent poddaje sens wstępów do rozdziałów i zakończeń. Nie tylko łączą one poszczególne rozdziały w całość, ale też umożliwiają płynne przechodzenie z jednego do drugiego zagadnienia, pomagając w komplementarnym ukazaniu treści. Należy także odnotować, że autor w tekście wychodzi poza ustalone w tytule dysertacji ramy chronologiczne. Na s. 70-73 szczegółowo opisuje organizację Kościoła na Warmii po bulli „Totus Tuus Poloniae Populus” z 25 marca 1992 r. Można także postawić pytanie, dlaczego niektóre osoby znalazły uznanie autora i ich krótki biogram znalazł się w przypisach, np. Zygmunt Deka, s. 153; bp Wojciech Zięba, s. 206. Nie stosuje tego do innych. Ponadto autor dość swobodnie traktuje informacje źródłowe. Wymownym przykładem tej praktyki, jest brak podjęcia wysiłku kwerendy w przypadku, gdy mamy do czynienia z niepełnymi danymi. Odnosi się to do personaliów osób występujących w dysertacji: Rutkowski, s. 51, 52; Kaszubski, s. 105; E. Maj, s. 209. Do kategorii małych błędów można zaliczyć opis wydarzenia z 1959 r., które zostało opisane „Odmowa współpracy kapłana z policją bezpieczeństwa zbytnio mu, jak się wydaje, nie zaszkodziła”, s. 208. Można mieć również wątpliwości co do sformułowania „Najpewniej bowiem odbyło się to bez zachowania formy pisemnej”, s. 89. Autor mógł skorzystać z konstrukcji językowych: „można przypuszczać że”, „nie znaleziono dokumentów potwierdzających”, ale nie najpewniej.

Odnosząc się do dobrego języka doktoratu, należy wskazać pewne niekonsekwencje. Wydaje się, że autor kieruje się w niektórych przypadkach językiem źródeł. Można to odnieść do zapisu pieniędzy. Na s. 242 jest napisane „w wysokości dwóch tys. zł. miesięcznie”, zaś na s. 243 „z wynagrodzeniem 350-500 zł miesięcznie”. Niezrozumiałe jest przygotowanie wykazu skrótów i dodatkowo wyjaśnienie tego w przypisach. Można wskazać na s. 8 „Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN GD)”, podczas gdy na s. 357 znajduje się rozpisana pełna nazwa i skrót. To samo można odnieść do „Archiwum Akt Nowych (w Warszawie) (dalej: AAN), Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie (dalej: UdSW)”, s. 8. Wątpliwości budzi także niezrozumiałe stosowania ich w teście na przemian z pełnymi nazwami. Tytułem egzemplifikacji można wskazać: Frontem Jedności Narodowej – FJN (s. 41); bp – biskup, s. 108, 109, 122; Urząd do Spraw Wyznań – UdSW, s. 120, 229, 257; Wydział do Spraw Wyznań – WdSW, s. 133, 229, 257; Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – PRL, s. 137. Zauważono także zapisywanie pełnymi nazwami instytucji np. Urząd Wojewódzkim, s. 134, gdy jest skrót w wykazie. To samo odnosi się do Zrzeszenia Katolików, s. 189. Można wskazać także odwrotną sytuację. Na s. 186 jest zapis Konferencja Episkopatu Polski, a w wykazie skrótów nie zostało to ujęte w postaci KEP. Niekiedy skróty nazw instytucji zostały zapisane małymi literami, np. WdSW – wdsW, s. 54, 75. 177.

Bardzo często występują w tekście powtarzające się w sąsiednich zdaniach wyrazy: weryfikowana – weryfikacyjną – weryfikacyjna – weryfikacji – zweryfikowanej

(s. 25); elbląskim – elbląskiego – Elblągu – Elbląga – elbląskiego – Elblągu – Elblągu (s. 54); Malbork – Malborku, s. 128; kurii – Kurię – kurii – kuria, s. 129; Mazur – Mazur, s. 129; Kurowski – Kurowski – Kurowskiego, s. 131; Sztachelski – Sztachelski, s. 142; Sztachelskiego – Sztachelski, s. 143; Mazur – Mazura, s. 150; Malborka – malborskiego – Malborku – Malborku, s. 151; Choromański – Choromańskiego, s. 159; Smarzych – Smarzycha, s. 170; Caritasu – Caritas, s. 170; Caritasu – Caritasu – Caritas, s. 171; Gollan – Gollan, s. 175; Piotrowski – Piotrowski, s. 178; Krukiem – Kruk - Kruk, s. 194-195; Huszczę – Huszcza, s. 195; proboszcz – proboszcza, s. 208; Koła Księży Caritas – koła Caritas, s. 247. Przed publikacją dysertacji, do czego recenzent zachęca, należy szczegółowo przejrzeć pracę. Tym bardziej, że znajdują się w niej też literówki typu: jest zwarte, powinno być zawarte, s. 15; Zgodnie w wynikami - zgodnie z wynikami, s. 41; opublikowanymi województwie – opublikowanymi w województwie (s. 41); Urząd do Spraw Wyznań - Urząd do Spraw Wyznań, s. 120; patria – partia, s. 126.

Należy podkreślić staranność przygotowania przypisów. Autor wykazał się znajomością warsztatu historyka i konsekwencją. Aczkolwiek i tu nie ustrzegł się drobnych błędów. W przypisie nr 5 na s. 7 przywołuje publikację, jakby już wcześniej była wymieniana, a pojawia się po raz pierwszy. Występuje także powtórzenie w pełnym zapisie pozycji bibliograficznej, np. s. 8, przyp. 6. i s. 9 przyp. 12, A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995. Na s. 17, przyp. 51 można zauważyć także brak powszechnie stosowanego skrótu kol. Jest kolumna.

Prace uzupełniają wstęp, zakończenie, streszczenie, summary, jak też wykaz skrótów i bibliografia. Niezwykle interesująca jest lektura dokumentów źródłowych, umieszczonych w aneksie.

Po zapoznaniu się z rozprawą Andrzeja Bohdana Krupa „Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec Kościoła katolickiego na Powiślu w latach 1945-1989”, której promotorem jest ks. dr hab. Marek Jodkowski, prof. UWM, stwierdzam że spełnia ona wymogi stawiane pracom doktorskim określonym w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 30 sierpnia 2018 r. poz. 1668). Biorąc pod uwagę kryteria ustawowe i ocenę recenzowanej pracy, wnioskuje o dopuszczenie Andrzeja Bohdana Krupa do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Katedra Historii Kościoła
M. Tomasz Markel
Ks. dr hab. Tomasz Markel, prof. KUL